

АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ДАВЛАТГА ОИД ҚАРАШЛАРИ

Ж. С. Рамагов

Тошкент давлат транспорт университети, “Ижтимоий фанлар” кафедраси
мудири

М. Ҳасанов

Тошкент давлат транспорт университети, “Ижтимоий фанлар” кафедраси
ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Форобийнинг ҳаёти илмий-фалсафий қарашларида инсон ақл-заковатини бирламчи ўринга қўйганлиги, Абу Наср Форобийнинг педагогика фанининг асосчиси эканлиги, шунингдек, унинг асарларида кўриб чиқилган педагогик тушунчаларга берилган таърифлар билан янада ойдинлашади. Форобий инсон, унинг дунё тарққиётининг энг мукамал ва етук якуни сифада этирофи, унинг асарларида инсонга тарбия ва таълим бериш зарурлиги каби масалалар таҳлил этилган. Педагогиканинг асосий тушунчаси бўлган ўқитиш ва тарбия ҳақида олим шундай изоҳ беради

Калит сўзлар: Шахснинг ахлоқий шаклланиши, инсон илмий-фалсафий қарашлари, таълим-тарбия, билиш, педагогика, диалектика, Ўқитиш, Ўрганиш, дунёқараш, Замонавий педагогика.

КИРИШ

Ўрта аср Шарқда яратилган ва ривожланган илмий-фалсафий билимларнинг асосий қисми Марказий Осиё мамалакатлари ҳиссасига тўғри келади. Бу ерда тўпланган илмий тажриба, бой фалсафий анъана маънавий маданият ва шахс баркамоллигига доир концептуал қарашлар ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди, бир қанча давлатлар қатори Европада маданий-фалсафий ғояларнинг ривожланишига туртки берди. Абу Наср Форобий ҳамда унинг Шарқ фалсафаси, мантиқ илми, тиббиёти, математикаси, этика ва эстетикаси, адабиётшунослиги ва тилшунослиги ҳамда табиий ва ижтимоий фанларнинг бошқа тармоқлари ривожланишида ҳақида Европа, Шарқ тадқиқотчилари, шу жумладан, ўзбек олимларининг ҳам изланишлари алоҳида аҳамият касб этади.

Абу Наср Форобийнинг маънавий маданият тўғрисидаги қарашлари шаклланишининг ижтимоий-тарихий

манбалари тадқиқотчиларда унинг ижодига бўлган алоҳида қизиқиш янада ошишига сабаб бўлган. Шу боисдан ҳам мазкур бобда хорижий ва маҳаллий олимлар изланишларидан келиб чиққан ҳолда Абу Наср Форобий маданий-фалсафий дунёқарашининг шаклланиши ва эволюциясини очиб бериш, маънавий маданият тўғрисидаги қарашлари шаклланишининг тарихий-ижтимоий манбалари, дин ва маънавият муаммолари, илоҳиёт илми ҳақида қарашларини яхлит ҳолда ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ҳозирги даврга қадар маънавий маданият ва шахс баркамоллик масаласи жамиятшунос олимлар диққат марказида бўлиб келганлиги бу муаммони ўрганиш қанчалик даражада долзарб эканлигини кўрсатиб турибди. Дарҳақиқат, бугун биз шиддат билан тараққий этаётган маънавий эврилишлар даврида яшаймиз. Шубҳасиз, ахборот бўҳронлари туфайли тобора торайиб бораётган асримизда маънавият масаласи, қолаверса, ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Сир эмаски, мустақилликка эришганимиздан кейин жаҳон цивилизациясига муносиб ҳисса қўшган буюк алломаларимизнинг маънавий меросига катта эътибор берила бошланди. Ўрта аср мусулмон Шарқининг муаззам сиймоларидан бири Абу Наср Форобий ҳам ана шундай зотлардан ҳисобланади. Зеро, мутафаккир қолдирган маънавий-маданий ва ахлоқий мерос асрларга татигулик аҳамиятга молик. Алломанинг фалсафий-маърифий қарашларини миллий маданий меросимизнинг асосини ташкил қилган баркамол инсонни тарбиялашдаги беқиёс аҳамияти сифатида эътироф этар эканмиз, уларни ҳар томонлама ва тизимли тарзда тадқиқ этиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

VII аср ўрталаридан Марказий Осиёнинг бир қисми улкан салтанатга айланган араб халифалиги таркибига кирди. Ягона сиёсий майдонга бирлаш-тирилган бу улкан минтақа IX-XII асрларда улкан маданий кўтарилишни бошдан кечирди, бу даврда етишиб чиқиб, ижод қилган кўплаб мутафаккир ва олимларнинг китоблари жаҳон маданияти хазинасига қўшилди. Илмий ижодда эстетик унсурларни ўзига сингдириб олган фалсафа ва фан бу даврда кузатилган кудратли маданий ҳаракатнинг ажралмас қисмига айланди. Бу унсурлар ишлаб чиқилишининг бошланғич нуқтасида Абу Наср Форобий туради. У томонидан берилган туртки замонавий табиатшунослик тадқиқотларига асос бўлиб хизмат қилди. айнан ўрта асрлардаги араб тилли фалсафа қадимги юнон фалсафасининг биринчи ва асл меросхўри бўлди, айти пайтда, уни ижодий ривожлантириб, янги ютуқлар билан

бойитди. Бу маънода, Абу Наср Форобий Шарқ ва Европа маданиятларини боғловчи кўприк бўлди, десак янглишмаймиз.

Абу Наср Форобий XV асрдан эътиборан Россияда “Авиасаф” ва “Авийеше”, Европада “Авеннасар” ва “Фараби” номли билан машҳур бўлган. Ўзини тўлалигича билим олиш ва фанга хизмат қилишга бағишлаганлиги учун ҳам замонасининг деярли барча фанларини чуқур ўзлаштиришга эришди. У жаҳон илм-фани ва фалсафий билимлар тизимида ўзига хос фанлар таснифи, мукаммал давлат моделини яратганлиги билан алоҳида ном қозонди. Шу боисдан ҳам унинг маънавий-маданий мероси қомусий характерга эга бўлиб, у яшаган давр руҳияти ва услубини акс эттиради.

Абу Наср Форобий (тахаллуси, тўлиқ исми Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Ўзлог ат-Туркий, 873 йили Фороб шаҳрида туғилган, 950 йили Дамашқда вафот этган, Дамашқдаги “Боб ас-Саъир” қабристонига дафн этилган) – жаҳон маданиятига салмоқли ҳисса қўшган мутафаккир, Ўрта Осиёлик таниқли файласуф, 70 дан ортиқ тилни билган қомусий олим ҳисобланади. Ўрта асрлардаги маълум илмий кашфиётлар қаторида, умуман, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари маърифий ва ижтимоий-фалсафий тафаккурининг ривожланиши ҳам унинг номи билан боғлиқ. Замонасининг барча фанларини мукаммал ўрганган ва уларнинг ривожланишига ўз хиссасини қўшган, юнон файласуфларининг китобларига берган шарҳлари билан уларнинг Шарқ ўлкаларида кенг ёйилишига туртки бўлган Абу Наср Форобий Шарқда юксак баҳоланиб, “ал-Муаллим ас-Соний” (Арастудан кейинги “иккинчи муаллим”) ва “Шарқ Арастуси” номларини олган.

Абу Наср Форобийнинг маънавий маданиятга доир қарашларининг тарихий-ижтимоий ва фалсафий манбаларини тадқиқ этиш Шарқ Уйғониш даврида эришилган маданий, ижтимоий тараққиётни чуқурроқ ўрганишни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда, Муҳаммад ибн Тоҳир ибн Баҳром Абу Сулаймон Мантиқий Сижистонийнинг “Сивони-ул-ҳикма” (“Ҳикматлар хазинаси”) китоби Шарқ уламолари орасида беқиёс шухрат қозонган. Аммо бу асарнинг тўлиқ матни бизгача етиб келмаган. Сижистонийнинг шу китобидан сайлаб олинган мухтасар икки китоб бизгача етиб келган.

Заҳириддин Байҳақийнинг “Татимма Сивони-ул-ҳикма” асарида Абу Наср Форобий ҳақида қуйидаги фикрларни ўқиймиз: “Шайхул-акрам, Устози Соний, ал-Ҳаким, Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлог ибн Тархон Абу Наср Форобий Туркистоннинг Фарйобидан (форсада ҳам Фарйоб бор) замонасида ва аввал ўтганлар орасида тенгсиз эди.

Исломиятгача иккита ва исломиятдан сўнг иккита ҳаким – файласуф бўлган. Булар: Арасту ва Искандар (Александр) Афродизий, исломият даври- да эса Абу Наср ва Абу Али (Ибн Сино)дир”. Абу Наср вафотидан сўнг 30 йил кейин Абу Али туғилган. Абу Али ўзини Абу Насрнинг шогирди эканлигини айтган. Ибн Сино ўзи ёзган таржимаи ҳолида “Арастунинг “Бадаъ-ат-Табиа” (“Метафизика”) асарини қирқ марта ўқиб, тушуниб бўлмас экан, деб афсусланганини, сўнг Абу Наср Форобийнинг “Арастунинг “Метафизика”си мақсадлари ҳақида” асарини ўқиб, кўзи равшан очилганини, Оллоҳга шукрона айтиб, кўп хайр-эҳсонлар қилганини ёзади. Ибн Синонинг ўзи ёзган ва шогирди Абдул-Воҳид Жузжоний давом эттирган таржимаи ҳоли фақат шу “Татимма” асарида бизгача етиб келган.

“Абу Насрнинг жуда кўп асарлари бўлиб, – деб ёзади З.Байҳақий, – кўпчилиги Шомда сақланиб қолган (ўша вақтда Туркистонга етиб келмаган). Булар: “Ал-Мухтасар фил-мантик”, “Китоб ал-Бурхон” (1-Аналитика), “Ароу аҳли мадинатул-фозила”, “Таълиқот” (“Талқин”, “Герменевтика”), “Шарҳи Уклидус”, “Шарҳи кутуб Арасту”, “Китоб ан-Нафс” (“Рух ва жон ҳақида”), Афлотуннинг “Тимей” асарига шарҳ”, “Китоб ат-Тафсир”, “Китоб фи-л-муסיқа” ва бошқалар. (Абу Наср Форобийнинг тўлиқ асарлари рўйхати атоқли шарқшунос Абдусодиқ Ирисов Маҳкам Маҳмудов билан ҳамкорликда нашр этган “Фозил одамлар шаҳри” тўпламида Абу Усайбия, Ибн Ҳалликон асарларидан олиб келтирилган).Камина (Заҳириддин Байҳақий) Рой шаҳрида нақиблар раисининг кутубхонасида Абу Наср Форобийнинг ўз қўли билан ёзган ва шогирди Яҳё ибн Одий қўли билан кўчирилган асарларини кўрганман”. “Ахлоқ-ул-ҳукамо” (“Ҳакимлар ахлоқи”) китобида ўқидимки, (бувай- хийлар салтанатининг вазири) Соҳиб Исмоил ибн Аббод (Шомга, Абу Наср Форобийга) жуда кўп совға-саломлар, тухфалар юбориб, Ройга келишни илтимос қилган). У “Ким аллома Абу Наср Форобийни менинг ҳузуримга бошлаб келса, ҳаддан зиёд эҳсонлар бераман!” деган. Аммо Абу Наср мол- дунё ва шон-шуҳратга қизиқмасди. Шу сабабли бир марта у атайлаб, жулдур кийимда, қўлида ўзи ясаган чолғу асбоби – уд билан Ройга келиб, давлатмандлар (вазирга яқин лаганбардорлар) базм қилиб ўтирган хонага кирди. Бу ерда ўткир сўз усталари, шўх ва енгилтак меҳмонлар Абу Наср Форобийга (жой ҳам кўрсатмай), у эшик тагида ўтирганида (таклифсиз келган бефаросат, саҳройи, жирканч одам деб) уни масҳара қилдилар, сўзларини ҳам эшитмадилар.

ХУЛОСА

Аммо Абу Наср вазирнинг яқинлари базмида масхара ва ҳақоратларга чидаб, барчалари кўп шароб ичганидан маст-аласт бўлиб қолгунича ўтирди. Сўнг хуржунидан чолғу асбобини олиб, шундай куй чалдики, меҳмонлар донг қотиб ухлаб қолдилар. Абу Наср чолғунинг тахтасига “Бу ерга Абу Наср Форобий келди, сизлар уни масхара қилдинглар” деб ёзиб, чиқиб кетди. Шу кетишда Бағдодга етди. Соҳиб Аббод ва яқинлари хушларига келиб, камбағал меҳмонни масхара қилганларини эслаб, афсусландилар. Бир мутриб (созанда) удгаёзилган сўзларни кўрсатди. Вазир Абу Наср Форобий келиб-кетганини билгач, уни топиб келиш учун ортидан одам юборди. Аммо тополмадилар. Вазир Соҳиб Аббод бу воқеадан умр бўйи афсусланиб, ҳижолат бўлиб юрди. Камина (Захириддин Байҳақий) устозимдан (Қутбиддин Муҳаммад Марвозий) эшитган эдимки, Абу Наср (ёши етмишдан ошганида) Дамашқдан Асқалонга бораётган вақтида карвонга қароқчилар хужум қилган (карвон кичик, соқчилари оз бўлса керак), Абу Наср уларга отларимни, қуролларимни, буюмларимни олинглар ва йўлни очиб қўйинглар деди. Қароқчилар кўнмадилар. Абу Наср ва ҳамроҳлари отларидан тушиб, қиличлари билан жангга киришганлар. Карвон аҳлидан барча ҳалок бўлган (қароқчилардан ҳам бир қисми ўлган бўлса керак). Шом амири (Сайфуддавла) бу хабардан дахшатга тушиб, қароқчиларни тутиб, Абу Насрнинг қабри олдида барчасини салбга тортди”.

Айтишларича, Абу Наср Форобий исмли Самарқандлик шифокор ҳам бўлган, у файласуф эмас. Файласуф Муҳаммад Абу Наср Форобий айтар эди: “Фалсафани ўрганиш учун одам ёшлигидан билимларга чанқоқ, хушхулқли, яхши тарбия кўрган, Қуръонни, тил (адаб) ва шаръий (хайрли) илмларни ўрганиши, тирикчилик ташвишидан фориғ (холи, озод) бўлиши керак”. Абу Наср илм ва олимларни ҳурмат қилар, илмни бойлик, фойда ғарази билан эмас, беғараз ўрганиш керак, дер эди. Илмдан худбинлик мақсадида фойдаланувчилар ёлғончи, сохта файласуф бўладилар, чунки пул ва мол-дунё билан ёлғонни, сохталикни оқлаб бўлмайди. Дарахтнинг камолоти ширин мева беришда бўлганидек, инсон комиллиги гўзал хулқи биландир. Ўзини ҳаммадан баланд кўювчи (такаббур, нокамтар) одам камолотга эришолмайди. Аллома илмни ва унинг асосидаги донолик, ақлни бахтга эришишнинг асосий воситаси сифатида талқин этади; унингча, ақл ва фан ёрдамида шундай маънавийлик даражасига кўтарилиш мумкинки, бу маънавийлик авлодлар ўлимидан кейин ҳам инсоният учун хизмат қилади.

REFERENCES

1. Форобий. Бахт-саодатга эришув ҳақида //Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б. 64.
- 2.Форобий. Жисмлар ваакциденцияларниибтидоси ҳақида рисола //Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б. 139.
- 3.Фролова Е. А. Арабская философия: Прошлое и настоящее. - М .: Языки славянских культур, 2010. - 464 с.
4. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
5. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. Вестник науки и образования, (4-1 (82)), 38-41.
6. Н. Ж. Назарова & М. Н. Ҳасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 752-758.
7. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.
8. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613